

ברכת התורה

מיכאל אברהם¹

תוקף החיוב לברך ברכת התורה

הגמרא במסכת ברכות מביאה פסוק מפרשתנו כמקור לחיוב לברך ברכת התורה² (ברכות כא ע"א):

מנין לברכת התורה לפניה מן התורה - שנאמר: +דברים ל"ב+ כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו.

מוני המצוות הנמשכים אחר הרמב"ם לא כללו את המצווה הזו במנינים. כך גם בספר החינוך³. הוא אמנם לא מקדיש לברכת התורה מצווה מיוחדת, אבל במסגרת מצווה תל (ברכת המזון) הוא כותב את הדברים הבאים:

וכל שאר הברכות כולן הן מדרבנן, חוץ מאחת שהיא מן התורה, וכן הוא מפורש בגמרא בברכות [כ"א ע"א] והיא ברכת התורה לפניה, גם הרמב"ן ז"ל יחשוב אותה מצות עשה בפני עצמה.

לאחר מכן הוא מסיק את המסקנה ההלכתית הבאה:

וכן כל שקרא בתורה בשחרית קודם שיברך הברכות המתקנות בתורה או ברכת אהבת עולם ביטל מצוה דאורייתא, ולפיכך מי ששכח אם בירך ברכת התורה בשחרית אם לא בירך חוזר ומברך. ומי שעבר ולא בירך כל שאר הברכות שבעולם לבד אלו שזכרנו ביטל מצות חכמים לבד, ופורץ גדר ישכנו נחש [קהלת י', ח'], והזהיר בהן יתברך מדה כנגד מדה.

מדבריו עולה כי ברכת התורה חיובה הוא מן התורה, אף שהוא אינו מונה אותה במנינים. לפי זה בהחלט ייתכן שגם הרמב"ם סובר שחיובה הוא מן התורה, אף שאינו מונה אותה. המפרשים נחלקו בהבנת שיטת הרמב"ם בעניין זה⁴.

הרמב"ן בהוספותיו לספר המצוות כולל את המצווה הזו במנינים⁵:

שנצטוונו להודות לשמו ית' בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוונו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוונו בזו... והעולה מזה שברכת התורה לפניה מצות עשה דאורייתא.

האם ברכת התורה היא ברכת המצוות או ברכת הנהנין?

חכמים תיקנו לברך לפני קיום מצוות שונות ברכה, שמכונה "ברכת המצוות"⁶. לדוגמה, לפני נטילת ארבעה מינים בסוכות מברכים "על נטילת לולב". מה לגבי מצוות תלמוד תורה? האם יש חובה לברך לפניה? בפשטות ברכת התורה בה עסקנו למעלה היא ברכת המצוות שמתייחסת למצוות תלמוד תורה. כך אכן הבינו כמה מהראשונים. אלא שברכה זו היא חריגה, שכן ברכות

¹ ד"ר לפיזיקה. ר"מ במכון הגבוה לתורה, אוני' בר אילן.

² במאמר זה לא אכנס להבחנה בין שלוש הברכות. די ברור שלכל אחת מהן אופי שונה. ראה על כך במאמרו המאלף של דוד הנשקה, ברכת המצוות: הלכה ותולדותיה, סידרא כז-כח, עמ' 109-27 (להלן: הנשקה), בעיקר בפרק ו. ככל שראיתי, הנשקה במאמרו לא מתייחס לקביעה של הראשונים שרואים בברכה זו הלכה מן התורה. הדיון כאן עוסק בברכת התורה שמחייבת מן התורה, תהא אשר תהא.

³ לכל אורך דבריי אשתמש במהדורת מכון ירושלים, תשנ"ב.

⁴ ראה מנחת חינוך, שם סק"ה, שכותב שדעת הרמב"ם היא שהחובה לברך ברכת התורה היא מדרבנן. כך הבינו גם השאגת אריה בס' כד-כה. גם בדעת החינוך הוא מסביר שהחובה מן התורה היא לומר איזשהו שבה על נתינת התורה, אבל הנוסח והטופס של הברכה הם מדרבנן.

⁵ רמב"ן, הוספות למצוות העשה, מצווה טו. נדפס בסוף ספר המצוות לרמב"ם, מהדורת פרנקל ירושלים – בני-ברק תשנ"ה, עמ' רצא.

⁶ ראה על כך בהרחבה אצל הנשקה, בעיקר בפרק ה, שם הוא עוסק בהיווצרותה ואופייה של ברכת המצוות.

המצוות הן תקנות חכמים, ואילו ברכת התורה נלמדת מפסוק, וכפי שראינו לדעת ראשונים רבים מדובר בהלכה דאורייתא.

גם הנאות מחייבות ברכות על פי ההלכה, ואלו הברכות שקרויות "ברכות הנהנין". בקצרה אומר שבפשטות יסוד ההבדל בין ברכת המצוות לברכת הנהנין הוא שברכת המצוות אינה הודאה אלא התכוונות לביצוע המצווה. ולכן זה נעשה לפני הביצוע (ראה דברי הרשב"א שיובאו להלן). אבל ברכת הנהנין היא הודאה לקב"ה, וזה נעשה לפני ולפנים גם אחרי ההנאה. מלשון הרמב"ן שהובאה למעלה נראה שהוא תופס את ברכת התורה כברכת הודאה. גם מהגמרא בברכות כא ע"א משמע שמדובר בברכת הנהנין, שכן הגמרא עושה שם השוואה בין ברכת התורה לברכת המזון. כך משתמע גם מדברי בעל **ספר החינוך** שכפי שראינו מביא את החיוב לברך ברכת התורה במסגרת ברכת המזון.

בתוספות הקשו מדוע התדירות של ברכת התורה שונה משאר ברכות המצוות:⁷

וא"ת מ"ש מסוכה שצריך לברך על כל סעודה וסעודה לישיב בסוכה, וי"ל דשאני תורה

שאני מיאש דעתו דכל שעה אדם מחויב ללמוד דכתיב והגית בו יומם ולילה וכו'.

הם מסבירים שבסוכה אדם מסיח דעתו ממנה כשאני חייב בה (אם לא רוצה לאכול או לישון), ואילו בתורה יש חיוב כל העת. לכן על תורה אין מברכים אלא פעם אחת בבוקר. תוס' מניח כמובן מאליו שמדובר בברכת המצוות.

לעומת זאת, **בבית יוסף** או"ח סי' מו מביא תשובה של הרשב"א שנשאל מדוע מברכים על התורה רק לפני (בבוקר) ולא אחריה? השואל עושה שם השוואה לברכת המזון, ולכן נראה שהוא מניח שברכת התורה היא ברכת הנהנין. והרשב"א שם עונה לו שזה מפני שלא מברכים על מצוות אחריהן. כלומר הוא סובר שזוהי ברכת המצוות. בעל **הבית יוסף** עצמו שם כותב שזה מפני שאין שעה שאני חייב בתורה, ולכן אין זמן שהוא "אחריה". נראה שגם הוא סובר כשיטת השואל ברשב"א, שמדובר בברכת הנהנין.

דומה כי שורשי המחלוקת באשר לטיבה של ברכת התורה משמשים יסוד להבנת מעמדה של ברכת התורה מבחינת מניין המצוות.

מדוע לא מונים את ברכת התורה במניין המצוות?

כפי שראינו, בסוגיית הגמרא בברכות משמע שברכת התורה היא חובה מדאורייתא, וראינו כמה ראשונים שכותבים זאת בפירוש. מהי אם כן הסיבה לכך שכמה מהם, כמו הרמב"ם ו**החינוך**, לא מונים אותה במניין המצוות? ניתן להציע לכך שני הסברים, שכל אחד מהם מניח תפיסה שונה בדבר אופייה של הברכה הזאת:

1. אם יוצאים מנקודת המוצא שברכת התורה היא ברכת הנהנין (כמו ברכת המזון), אז המצווה הזאת פשוט כלולה במצוות ברכת המזון. ראינו שבעל **ספר החינוך** באמת כלל את עניינה שם.

2. לעומת זאת, אם מניחים שברכת התורה היא ברכת המצוות, ניתן להסביר זאת כפי שמציע הרמב"ן בהוספה טו למצוות העשה שהוזכרה למעלה. הוא מציע שהמצווה אינה נמנית מפני שהיא כלולה כפרט במצוות תלמוד תורה. המצווה הזו מחייבת אותנו ללמוד ולברך (בסופו של דבר הוא דוחה את ההצעה הזאת, וזה תואם את שיטתו שמדובר בברכת ההודאה). רבי מאיר דן פלצקי, בעל **כלי חמדה** על התורה, בתחילת פרשת האזינו מסביר כך את שיטת הרמב"ם.

הבחנה בין שני עקרונות דומים אך שונים בשורשי הרמב"ם

לפי שני ההסברים נראה שהעובדה שברכת התורה לא נמנית לחוד במניין המצוות מוסברת באופן דומה מאד. לפי שתי ההצעות ברכת התורה לא נמנית מפני שלא מונים בנפרד פרטים ששייכים לאותה מצווה. אך כפי שנראה כעת ישנו הבדל דק בין שני ההסברים.

⁷ ד"ה 'שכבר', ברכות יא ע"ב.

בפתיחה לספר המצוות שלו הרמב"ם מקדיש ארבעה-עשר שורשים שבהם הוא מתאר את העקרונות שקובעים האם וכיצד יש למנות מצוות. ביניהם יש כמה שורשים שמוקדשים ליחס בין כלל הפרטים שכלולים בו. בין היתר, בשורש השביעי הרמב"ם קובע:⁸

השרש השביעי שאין ראוי למנות דקדוקי המצוה...

וכבר טענו בזה רבים וכל מה שמצאו כתוב מנו מבלתי השתכלות בשורש המצוה ולא לדקדוקיה או תנאיה. המשל בזה. חייב הכתוב בספר ויקרא (ה) למטמא מקדש וקדשיו והנזכרים עמו קרבן חטאת. והנה זה מצות עשה בלי ספק. ואחר כך דקדק הכתוב בזה הקרבן מה יהיה ואמר שהוא יהיה כשבה או שעירה ואם לא תשיג ידו דמיה יביא שתי תורים או שני בני יונה ואם לא תשיג ידו דמיהן יביא עשירית האיפה סולת. וזה הוא קרבן עולה ויורד. וזה באמת הוא ביאור הקרבן המתחייב לו מה הוא. אם כן אין ראוי שנמנה הנה שלש מצות ונאמר הציווי שצוה להקריב כשבה או שעירה והציווי שצוה להקריב עוף והציווי שצוה להקריב עשירית האיפה. כי הנה אין שלשה ציוויין אבל הוא צווי אחד (מ"ע עב) והוא שיקריב קרבן על שגגתו ואותו הקרבן הוא כך, או כך אם אי אפשר כך.

שורש זה עוסק באופנים שונים לקיום אותה מצווה. קרבן עולה ויורד מציע שלוש אופציות שונות להקרבה (אחד לעשיר, השני לבינוני, והשלישי לדל). נראה שההסבר הראשון שהבאנו דומה לעיקרון של השורש הזה. לפי ההסבר שהצענו, יש כמה אופנים שונים לקיים את מצוות ההודאה: לברך על המזון או לברך על התורה (אם כי כאן שניהם חובה, שלא כמו בקרבן עולה ויורד שמדבר על אפשרויות שפונות לאנשים שונים). לעומת זאת, בשורש האחד-עשר הרמב"ם קובע:⁹

השרש האחד עשר שאין ראוי למנות חלקי המצוה בפרט חלק חלק בפני עצמו כשהיה המקובץ מהם מצוה אחת: פעמים יהיה הצווי האחד שהוא מצוה אחת יש לו חלקים רבים. כמו מצות לולב (ע' קסט) שהיא ארבעה מינים. הנה לא נאמר כי פרי עץ הדר מצוה בפני עצמה וכפות תמרים מצוה בפני עצמה וענף עץ עבות מצוה בפני עצמה וערבי נחל מצוה בפני עצמה. לפי שאלו כלם הם חלקי המצוה. כי הוא צוה לקבצם ואחר קבוצם תהיה המצוה לקחת הכל ביד ביום הידוע.

השורש הזה מתייחס גם הוא לכך שלא מונים פרטים שכלולים באותה מצווה, אבל כאן מדובר בפרטים שמתקיימים כולם יחד ומהווים קיום של מצווה אחת גדולה (כמו ארבעת המינים). ההסבר השני שהבאנו למעלה דומה לעיקרון של השורש הזה. לימוד תורה וברכה על הלימוד הם שני חלקים שקיומם יחד מהווה קיום של מצוות תלמוד תורה.

⁸ מהדורת שבתי פרנקל ירושלים – בני-ברק, תשנ"ה, עמ' קלז.

⁹ שם, עמ' קפג.